

פרשת בהר – "ושבתה הארץ, שבת לד' " - מדיניות רווחה בראי השמיטה והיובל ול"ג בעומר.

זאב (וה) פרידמן

פרשת בהר, שבמרכזה מצוות השמיטה והיובל, מניחה לנו את התשתית המכוננת, למדינת הרווחה, לחקיקה החברתית, לצדק החברתי ולצדק החלוקתי, של משאבי ההון החברתי של המדינה ותושביה: "וידבר ד' אל משה, בהר סיני לאמר... ושביתה הארץ, שבת לד'. שש שנים תזרע שדך, ושש שנים תזמר פרמך; ואספת, את תבואתה. ובשנה השביעית, שבת שבתון יהיה לארץ שבת, לד': שדך לא תזרע, וכרמך לא תזמר. את ספח קצירך לא תקצור, ואת ענבי נזירך לא תבצר: שנת שבתון, יהיה לארץ.... וקדשתם, את שנת החמשים שנה, וקראתם דור ב'ארץ, לכל ישיבה... יובל הוא, שנת החמשים שנה תהיה לכם; לא תזרעו ולא תקצרו את ספיחיה, ולא תבצרו את נזריה. כי יובל הוא, קדש תהיה לכם; מן השדה תאכלו, את תבואתה. בשנת היובל, הזאת, תשב, איש אל אחזתו.... והארץ, לא תמכר לצמיתת פי לי, הארץ: כי גרים ותושבים אתם, עמדי." (כה', א'- כג').

מהי מהות הקשר בין האדם לאדמתו, כפי שמשתקפת במצוות השמיטה והיובל?

מרטין בובר (1878-1965), חוקר ופילוסוף, בספרו "בין עם לארצו", מדגיש את החיבור המיוחד, של האדם לאדמתו: "האדם מושם תחת עול מצוות האל, המגלה לו את רצונו, והוא ניתן על ידי מעשה הבראה של אותו אל, בחיבור כה אמיץ עם האדמה, עד שהתייחסותו למצווה האלוקית, גורמת במישרין לטובת האדמה או לרעתה".

גם **המהר"ל** (רבי יהודה ליווא בן בצלאל מפראג 1520-1609) מדגיש את מהות החיבור של האדם לאדמה: "שהאדם שיש בו השכל נקרא אדם על שם אדמה. וזהו כי דומה אל האדמה שנזרע בו החיטה, שהוא זרע נקי, והאדמה מוציאה זרע אל הפועל, עד שהיא בפעל. וכך נזרע בגוף האדם – שהוא נברא מן האדמה – הנשמה, שהיא זכה ונקיה בלא פסולת. וצריך האדם להוציא אל הפעל הדבר אשר נזרע בו" (נתיבות עולם, נתיב התורה, פרק ט"ו).

אכן, השם אדם, הוא שורש המילה אדמה. בידיו של האדם לקלקל האדמה ולהפכה שדה בור או להשביחה לשומרה לטייבה ולטפחה. כך אצל האדם- מהותו של האדם לקלקול מידותיו ולקלקולו של עולם, כאדם בור, או לתיקון מידותיו ולתיקונו של עולם.

ערכי מצוות השמיטה והיובל רלוונטיים, לדיון המתנהל בישראל ובעולם, בסוגיות של מדיניות חברתית ודמותה של מדינת הרווחה, בהקשר למנעד ההשקפות, מהקצה האחד של הסוציאליזם מבית מדרשו של קרל מרקס ופרידריך אֶנגֶלס במאה ה-19, שכתבו את "המניפסט הקומוניסטי", הגורסת התערבות ובעלות מלאה של השלטון ליישום קיצוני של מדינת הרווחה, דרך האמצע של הסוציאל דמוקרטיה, מבית מדרשו של הסוציולוג אנתוני גידנס במאה ה-20, הגורס שילוב ראוי ומידתי, של מעורבות השלטון ביישום מדינת הרווחה, אך גם עידוד ליוזמה פרטית ושוק חופשי, ועד לקצה השני של הניאו ליברליזם והקפיטליזם, מבית מדרשו של הפילוסוף והכלכלן אדם סמית מהמאה ה-18 והכלכלן מילטון פרידמן מהמאה ה-20, על "היד הנעלמה" והשוק החופשי.

בדיון המתנהל בהשקפות השונות של מעורבות מדינת הרווחה, צדק חלוקתי וצדק חברתי, איזו שיטה מאמצת תפיסת מצוות השמיטה והיובל?

דומה שמצוות השמיטה והיובל איננה מאמצת באופן מלא את התפיסה הסוציאליסטית, אך היא גם מכוונת לצמצם את התפיסה הקפיטליסטית של הניאו ליברליזם. כדרכה של תורה ושל יהדות, היא מציבה במצוות השמיטה והיובל מודל של דרך האמצע, של סינתיזה בין שתי ההשקפות, על דרך ההשקפה הסוציאל דמוקרטיה. בהנחה של: "שש שנים תזרע שדך ושש שנים תזמר כרמך ואספת את תבואתה" - קיימת קריאה לעידוד היוזמה הפרטית, שמאיצה את המוטיבציה הרכושנית, התואמת לכאורה את תפיסתו של אדם סמית מכלכלת השוק החופשי שאמר: "אל לנו לצפות לארוחת ערב בזכות טוב ליבם של האופה, של מבשל השיכר והקצב". ואילו בהנחה של השנה השביעית בשמיטה ובשנת החמשים ביובל: "יובל הוא, שנת החמשים שנה תהיה

לכם; לא תזרעו ולא תקצרו את ספיחייה, ולא תבצרו את נזריה... תשבו, איש אל אחזתו " פוקעת הבעלות הפרטית מהרכוש והתוצרת מחולקת לכל האוכלוסייה בצורה שווה, התואמת לכאורה את התפיסה הסוציאליסטית.

דומה אפוא, שמצוות השמיטה והיובל בפרשתנו, בחרה במודל המשלב, של הסוציאל דמוקרטיה, של חברה צודקת, שיודעת להציב איזונים ובלמים ומידתיות בהנהגת הצדק החברתי והחלוקתי של ההכנסות, המשאבים ואמצעי הייצור של המדינה ותושביה. אך בעיקר היא באה למנוע פער גדול, באי השוויוניות בקרב האוכלוסייה. הד לכך נמצא בדבריו של הנרי ג'ורג' (1839-1887), כלכלן אמריקאי בעל שם, שהושפע מאד ממצוות השמיטה והיובל וביטא זאת בספרו, "משה המחוקק", וכך הוא כותב: "נתגלה למשה שהגורם האמיתי לשעבוד ההמונים במצרים, הוא הגורם לשעבוד ההמונים בכל מקום, והוא בעלותם של יחידים מעטים על הקרקע, על אותו הקרקע שממנו ועליו צריכה האומה כולה לחיות ולהתפרנס. כל מקום שהרכוש הקרקעי נהפך לקניין פרטי מוחלט, שם מתחלק העם בהכרח לשני מעמדות, לעשירים מאד ולעניים מאד. שם העבודה נהפכת לעבדות. המעטים נהפכים לאדוני הרבים, ויהא מה שיהא המשטר המדיני במקום. שם תשתלטנה השחיתות והשפלות. בראיית הנולד, ביקש משה למנוע תקלה זו. בכל תורת משה מדובר באדמה כבמתנת הבורא לכל ברואיו, ואף איש אינו רשאי לקחתה לו במונופולין. אין הכתוב מדבר בארץ שרכשת לך-אתה, אלא: "הארץ אשר ד' אלוך נותן לך" (דברים, כו)... משה דאג לא רק לחלוקת הקרקע בשווה, בין בני העם ולטיוב הקרקע על ידי שנת השמיטה, אלא גם לחלוקה מחדש של הקרקע בשנת החמישים, על ידי מצוות היובל, כדי למנוע בדרך זו את אפשרות המונופוליציה".

החקיקה החברתית של מצוות השמיטה והיובל בפרשתנו, רלוונטית מאד לנושא מאד פופולרי ואקטואלי- אי השוויון בחברה ובמדינה. אנו זוכים לשמוע מידי פעם, נתוני מדידה של אי השוויון בחלוקת ההכנסות, על פי מדד ג'יני (מדד לאי-שוויון בחלוקת ההכנסות שפיתח הסטטיסטיקאי והדמוגרף האיטלקי קורדו ג'יני ושפורסם במאמרו: "שוונות ומשתנות" בשנת 1912), ובמקרה של מדינת ישראל המדידה היא, בהשוואה לממוצע במדינות ה-O.E.C.D. במאמרו של הרב פרופ' יונתן זקס: "כלכלת חירות" על מצוות השמיטה והיובל, הוא נדרש למחקריו של הכלכלן הצרפתי תומס פיקטי, בספרו רב המכר ב-2014: "ההון במאה ה-21", שמתאר במחקרו, את האי שוויון המתרחב והמעמיק בכלכלה הגלובלית. מחקריו מראים למשל, שאי השוויון גדל בארה"ב בין השנים 1979-2013. הכנסות המאיון העליון גדלו ביותר מ-240 אחוז ואילו הכנסות החמישון התחתון גדלו ב-10 אחוזים בלבד. גם בהכנסות מהון, בתים מניות ואגרות חוב, המאיון העליון גדל ב-300 אחוזים, כאשר בחמישון התחתון היה קיטון של 60 אחוז. פיקטי מצביע גם על העובדה שהונם של 85 האנשים העשירים בעולם, שווה להונה של מחציתה הענייה של האנושות, -3.5 מיליארד אנשים. לטענתו של פיקטי, "העלייה באי השוויון מציבה איום פוטנציאלי על החברות הדמוקרטיות ועל ערכי הצדק החברתי שהן מושתתות עליהם".

מצוות שמיטת הקרקע, שמיטת הכספים והיובל, הם אדני הצדק החברתי, הצדק החלוקתי, והחקיקה החברתית הראשונה בהיסטוריה, לעיצוב דמותה הערכית, המוסרית והחברתית של מדינת הרווחה. מצוות השמיטה והיובל, היא כאנטיתיזה לאפלטון, המקדש את מעמדות החברה, בין אנשי זהב, כסף וארד, ואנטיתיזה לאריסטו, שהאמין שיש אנשים שנולדו לשלוט ויש אנשים שנולדו להישלט. עד כמה מרגש לבקר בפילדלפיה בארה"ב, ולראות כיצד מצוות היובל בפרשתנו, חרותה על פעמון החירות: "וקראתם דרוור בארץ לכל יושביה" (ויקרא, כה', י'). גם התנועה הבינלאומית למען מחיקת חובות של מדינות העולם השלישי בשנת 2000 נקראה: Jubilee2000 יובל 2000. את חזון מצוות השמיטה והיובל של צדק חלוקתי וצדק חברתי, בהעצמה של העם הפשוט ומניעת עבדות ופערים חברתיים, נמצא גם בתוכנית החירום של יוסף במצרים, בתכנון ההערכות וההתמודדות לקראת שבע שנות רעב. יוסף דואג לנהל מדינת רווחה בשמירת עצמאותו וחירותו של העם המצרי ומניעת מכירתו לעבדות לפרעה: המצרים מציעים ליוסף: "קנה אותנו ואת אדמתנו בלחם ונהיה אנחנו ואדמתנו עבדים לפרעה". יוסף מסרב להצעת העבדות: "ויקן יוסף את כל אדמת מצרים לפרעה" (מז', כ') מפרש הרמב"ן: "והנה ראוי שייטול המלך, שהוא אדון הקרקע, ארבע הידות ואתם החמישית... שהקלת עלינו ליטול ארבע הידות, שנוכל לחיות בהם".

אתמול חגגנו את ל"ג בעומר ועסקנו במשמעות של יום שמחה זה. האם קיימת זיקה ליום זה לנושא דיוננו בפרשתנו, על מצוות השמיטה והיובל?

במסכת שבת, דף לג' עמ' ב', מסופר הסיפור על רבי שמעון בר יוחאי(רשב"י) ובנו אלעזר, שהסתתרו במערה, בשנת 130 לספירה, כתוצאה מכך שהרומאים גזרו על רשב"י גזר דין מוות. הם מסתתרים במערה ועוסקים **בחיי עולם**, בלימוד תורה ובתפילה. במערה מגלה רשב"י את תורת הסוד, שמסמלת את האש בל"ג בעומר. כעבור 12 שנה, הם יוצאים מהמערה ורואים **אנשים חורשים וזורעים**. **אמר רשב"י: "מניחין חיי עולם ועוסקים בחיי שעה**. כל מה שנותנים עיניהם מיד נשרף. יצתה בת קול ואמרה להם, להחריב את עולמי יצאתם? חזרו למערכתכם. חזרו ונכנסו לשנים עשר חודשים נוספים. לאחר שנה יצאה בת קול ואמרה; צאו ממערכתכם ויצאו. **אותו היום ערב שבת היה והם פוגשים בזקן**, שרץ בין השמשות לבית הכנסת לקבל את השבת, ומחזיק שני ענפי הדסים בידיו. שאלו את הזקן: אלו למה לך? אמר להם: לכבוד שבת, אחד כנגד זכור ואחד כנגד שמור. אמר רשב"י לבנו: ראה כמה חביבין מצוות על ישראל. הואיל והתרחש לנו נס וניצלנו, נלך ונעסוק בישובו של עולם ובתיקונו. **תיקן מטבע, שווקים ומרחצאות**".

לפנינו דיאלקטיקה, של מתח בין שני מרחבי חיים, "חיי עולם" אל מול "חיי שעה".

מרחב החיים של המערה, מסמל את "חיי עולם", של התנתקות מהאדמה, מחיי עבודה ויישובו, של עולם הקדושה, הרוחניות, התורה, של עולם אידיאלי ואוטופי. ואילו מרחב החיים מחוץ למערה, **מסמל את "חיי שעה"**, של החיבור לאדמה, הגשמיות, הארציות, העבודה והמלאכה, והקיום היום יומי. האם שני המרחבים הללו, נפגשים? האם אפשרי, מרחב המשלב את שניים? האם מרחב חיי המערה מחייב בהכרח, התנתקות מהציביליזציה, התבודדות, והסתגרות בעולם של לימוד תורה בלבד? האם מרחב החיים, מחוץ למערה, מחייב התעסקות והתמקדות, רק בקיום היום יומי, בצרכים הבסיסיים של פירמידת הצרכים של החוקרים מסלאו, אלדלפר והרצברג? האם מרחב החיים מחוץ למערה, הוא עולם עבודה ללא עולם של תורה? האם זה סוג של בינריות, של זה או זה?

הנה בא אותו זקן בערב שבת, בין השמשות בין הערביים, בפס הדק, של המעבר מחול לקודש, במעבר שבין העבודה למנוחה, במעבר שבין ששת ימי החול, ליום שבת קודש, ומלמד את רבי שמעון בר יוחאי ובנו אלעזר, לימוד גדול, של דרך השילוב של: **"שש שנים תזרע שָׂדֶךְ, וְשֵׁשׁ שָׁנִים תִּזְמַר כְּרֶמֶךְ, אֲךָ גַם אֵת: וּבִשְׁנָה הַשְּׁבִיעִית, שָׁבַת שְׁבִתוֹן יִהְיֶה לָאָרֶץ שְׁבַת, לְד'. יוֹבֵל הוּא, שְׁנַת הַחֲמִשִּׁים שָׁנָה תִּהְיֶה לָכֶם; לֹא תִזְרְעוּ וְלֹא תִקְצְרוּ אֶת סְפִיחֶיהָ, וְלֹא תִבְצְרוּ אֶת נִזְרֶיהָ. כִּי יוֹבֵל הוּא, קֹדֶשׁ תִּהְיֶה לָכֶם; מִן הַשָּׂדֶה תֹאכְלוּ, אֶת תְּבוּאֶתָהּ. בְּשָׁנַת הַיּוֹבֵל, הַזֹּאת, תֵּשְׁבוּ, אִישׁ אֶל אֶחָתוֹ".** הזקן לימד את רשב"י ובנו אלעזר, את מודל הסינטזה והשילוב, של תורה ועבודה, של קדש חייך בתורה וטהרם בעבודה. של שילוב הקודש והחול, בכל ימות השבוע, שכולם שואבים מרוחה וקדושתה של השבת. במפגש המיוחד של רשב"י ואלעזר בנו עם הזקן המחזיק בידו שני ענפי הדסים, בשעת בין הערביים, בערב שבת ששמיים וארץ נושקים זה לזה, מתקיים מרחב חיים, המשלב יחדיו את **"חיי עולם" וגם את "חיי שעה"**. מדורות ל"ג בעומר מבטאות את המשמעות העמוקה של האש, המסמלת את גילוי הסוד, הארתו והפצתו בעולם. האש שיש בה גם צבע כחול היורד למטה ומכלה את החלב- זאת המשמעות של הארציות והקיום בעבודת האדמה, של חיי שעה. אך באש יש גם צבע לבן מזוקק וטהור העולה למעלה ואינו מכלה דבר- זאת קומת הנשמה של חיי עולם.

חזון מצוות השמיטה והיובל, משמש כמגדלור של אור לגויים כפי שלמדנו מהנרי ג'ורג', אך קודם כל, משמש כמגדלור של אור ליהודים, כדברי הרב אי"ה קוק, בספרו "שבת הארץ": "מצינו החיים של היובל ... הולך ומתעלה הוא הרוח, עד שנצבר כוח גדול ועצום, שיש בו, לא רק לגלות את הטוב שישנו במזומן באוצר חיי האומה לשמור את צביון החיים, כמידתה של השמיטה. כי אם גם ליישר את המעקשים והקלקולים של העבר ולהעמיד את מצב חיי האומה על פי הוויית המקורית... ולהלביש את האומה כולה ברוח סליחה ותשובה ליישר את כל עיוותי העבר".

מצוות השמיטה והיובל, היא שיעור מאלף, ליסודותיה הבריאים והמוסריים של החברה והמדינה, של מדיניות רוחה ראויה.